

יכול להיות אחרת

מהי ישראליות? מהי צרפתיות או איטלקיות? בעבר היו תשובות פשוטות לשאלות אלה. הוגים כמו הרדר, פִּיכְטֶה והגל דיברו בביטחון מלא על רוח האומה (Volksgeist). בלשנים כמו האחים גרים וארנסט רנאן דיברו בביטחון מלא על השפה כמראה המשקפת את נפש האומה. מאוחר יותר, במאה ה־20, דנו היסטוריונים בשאלה אם היו לגרמניה דרך מיוחדת (Sonderweg) ואופי לאומי מיוחד שונים מלשאר אומות העולם, שהובילו באופן דטרמיניסטי לנאציזם. בסוף המאה ה־20 התייחסו רבים להכללות כאלה. מחד גיסא הפוסט־מודרניזם הטיל ספק באפשרות האפיסטמולוגית לקבוע אופי לאומי כמהות מוחלטת, ומאידך גיסא היו חוקרים שזיהו סכנה מוסרית בקביעה גורפת בדבר מהותה של כל קבוצה וקבוצה.

דוד נ' מאירס

איש אקדמיה אמריקני. פרופ' להיסטוריה יהודית באוניברסיטת UCLA, ומאז 2018 גם נשיא הקרן החדשה לישראל. למד באוניברסיטאות ייל (ב"א), תל אביב (מ"א) והרווארד (דוקטורט, בהצטיינות). פעיל בארגוני שלום וארגונים למען קיום משותף ישראל־פלסטיני. מחבר ועורך של 15 ספרים בתחום ההיסטוריה היהודית, ובכלל זה ספר על קהילת חסידות סאטמר בקריית יואל ניו יורק (יחד עם נעמי סטולצנברג). מאירס מפרסם בקביעות טורי דעה בעיתונות בנושאים הקשורים ביהדות ובקהילה היהודית.

"אפשר שעלינו לחשוב
על ישראליות לאו דווקא
כישות קבועה אלא כפתח
טרמינולוגי לתחייה פוליטית
ותרבותית".

(דוד נ' מאיירס, עמוד 77)

לכן אני ניגש למשימתי כאן במידה של זהירות. על אחת כמה וכמה כשמדובר בישראליות, מושג אמורפי ורב־ערכי. ואולם, אפשר שעלינו לחשוב על ישראליות לאו דווקא כישות קבועה אלא כפתח טרמינולוגי לתחייה פוליטית ותרבותית. אני מציע לבחון במסה קצרה זו שלוש וריאציות של המונח "ישראליות", שאחת מתוכן ראויה לתשומת לב מיוחדת.

הווריאציה הראשונה היא גרסה מקומית ייחודית שתופסת את הישראליות כפי שקמיל פוקס ושמואל רוזנר ניתחו אותה בספרם #יהדותישראלית: דיוקן של מהפכה תרבותית. הם סקרו את דעותיה של האוכלוסייה היהודית במדינת ישראל וגילו שהקבוצה הגדולה שבה מיזגה מחויבות יהודית דתית עם מחויבות יהודית לאומית, וכך 38 אחוזים מן האוכלוסייה היהודית במדינת ישראל מקיימים בכתיהם קידוש בערב שבת, ושיעור דומה מקרב האוכלוסייה מניפים את דגל ישראל ביום העצמאות. המזיגה המיוחדת הזאת יכולה להביא – לא בהכרח אבל בקלות – לזהות אקסקלוסיבית למדי, זהות שמשאירה מקום צר ליהודים שאינם מקדשים את השבת ושאינם מניפים דגל, וצר עוד יותר לאזרחים הפלסטינים של המדינה. זהות זו התחזקה בעשור האחרון בשל מהלכיו הלאומניים של בנימין נתניהו וחבריו במועדון "הלא ליברלים" (לצד ארדואן, פוטין, טראמפ ואחרים).

הווריאציה השנייה שונה דרמטית מה"יהדותישראלית". היא גרסה גלובלית ולא טריטוריאלית שעליה חלם אחד ההוגים היצירתיים ביותר של המאה ה־20 – שמעון ראבידוביץ, ההוגה האמריקני יליד פולין, מחבר הספר ככל וירושלים. כשראבידוביץ התייחס אל "ישראל", הוא לא התכוון למדינת ישראל או לארץ ישראל. בשנת 1954 הוא התפלמס עם דוד בן־גוריון על שמה של המדינה החדשה שהוקמה בתש"ח. השם הנכון לדעתו היה "מדינת ישראל", והשם "ישראל" לדעתו מכון אך ורק לעם ישראל כולו. המינוח שלו נבע מתפיסת עולם רחבה יותר שלא הבחינה "בין ישראל לישראל", כלומר: "בין המדינה

שבארץ ישראל ובין ישראל שבחוץ-למדינה" (בבל וירושלים, 185). ראבידוביץ היה מן הנציגים האחרונים של תור הזהב של האידיאולוגיה היהודית במחצית הראשונה של המאה ה־20. הוא תיווך בין הציונות לבין הדיאספורים והאמין שלא היה צורך לבחור באחד מהם. לא בבל ולא ירושלים, אלא בבל וירושלים. בשתיהן שכנה ישראליות.

דבקוּתו המתמשכת של ראבידוביץ ב"ישראל" מרתקת ומרגשת אותנו, אבל המונח "ישראלי" לא יחליף את המונח "יהודי" בלקסיקון הגלובלי (אף שבאירופה של המאה ה־19 הועדף המונח "ישראלי" - Israelite - על פני "יהודי"). בין שתי הקהילות הגדולות בעולם כיום - האחת בארץ והשנייה בארצות הברית - אין הסכמה על פוליטיקה, על תרבות וודאי שלא על השם "ישראלי". אם יש רלוונטיות כלשהי למונח, הרי שהיא בהקשר מקומי אך גם פלורליסטי.

וכאן אנו מגיעים לווריאציה השלישית, הראויה לתשומת לב מיוחדת. היא אינה משועבדת לא לדת ולא ללאומיות אלא מכניסה לתוכה כל תושבת ותושב של מדינת ישראל, בין אם יהודי ובין אם לאו. יש תקדים ידוע למודל הזה - התנועה הכנענית, המזוהה עם המשורר יונתן רטוש. ב־1943 פורסם "כתב אל הנוער העברי", מנשר שכתב רטוש, שבו הוא טען שלנוער העברי לא הייתה זיקה היסטורית לדת היהודית שבתפוצות. הזיקה שלהם הייתה לארץ, לשפה העברית ולמורשת של הכנענים הקדומים. כחלק מפנטזיה אינטלקטואלית זו, ראו עצמם רטוש וחבריו כילידי הארץ וכילידי המזרח התיכון כולו למרות מוצאם האירופי.

בכל קבוצה לאומית יש מידה של המצאה של עבר מיתי. הכנעניות היא דוגמה קלסית של המצאה של העבר המהדהדת עד ימינו. הסופר א"ב יהושע למשל, נושא את הפאתוס האנטי־יהודי ומאמין בלאומיות יהודית מושרשת בארץ ישראל. האם אפשר לחשוב על ישראליות אחרת? האם אפשר לחשוב על זהות מקומית שכוללת את הפלסטינים כשותפים מלאים? הייתכן פלורליזם תרבותי משותף - יהודי כערכי - שיישא את הכותרת "ישראליות"? שאלות אלה מזכירות את הזונה

של הסופרת ז'קלין כהנוב, אשר חלמה על זהות לבנטינית-ימית-יכונית שכללה את היהדות, את הנצרות ואת האסלאם יחד - כמו גם את הערבית והעברית - כמפגש של מזרח ומערב. חזונה הכיר ברבות-תרבותיות של ישראל כל עוד הוא שואף להיות חלק אורגני של הלבנט.

לא פלא שחוקרות והוגים חוזרים היום אל כהנוב. הם מנסים לדמיין ספרה תרבותית שהיא מעל לתרבות רוב דומיננטית ומעל לחומות פיזיות ופסיכולוגיות שמבדילות בין יהודים וערבים.

ברגע היסטורי של מגפה עולמית שמפרידה אבל גם מאחדת, יש הזדמנות לדמיין ישראליות משחררת ומעיף-חתרנית חדשה שנלחמת בהגמוניה הפוליטית. זאת תהיה ישראליות יהודית-פלסטינית, ישראליות של אמיל חביבי ושל יהודה עמיחי, של שתי תרבויות לשוניות שנעות בין מסורת להתחדשות. ישראליות פתוחה וחדירה זו היא אלטרנטיבה ברורה ל"יהדות-ישראלית" של פוקס ורוזנר.